attila.ferenczi_421_26

Tézisfüzet

I. Az alapkérdés

Már évek óta tartottam előadásokat és publikáltam tanulmányokat Horatius költészetéről, amikor feltűnt, hogy minden értelmezésemben vissza-visszatér egy megfigyelés a beszélői hangról. Nem mindig ez állt a vizsgálat középpontjában, de mindig megfogalmazódott a jelenség valamilyen formában, akár az ódákról, akár a szatírákról vagy a levelekről volt is szó. A felismerés megszületése után nehéznek tűnt eldönteni, vajon az elemzőt jellemzi ez az ismétlődés vagy az elemzése tárgyát. Az utóbbi lehetőség elfogadását hátráltatta az a körülmény, hogy a megfigyelés ebben a formában korszerűtlennek nevezhető. Műfaji határokat átlépve kíván egy irodalmi technikát egy szerzői életmű sajátosságaként bemutatni, és ezzel a 19. századot idéző módon ismét a szerző személye kerül a megfigyelések középpontjába, ennek következtében pedig sajátos jelentőséget kapnak a szerző kulturális, szociokulturális és történeti tapasztalatai is. Ezzel a monográfiával arról szeretném meggyőzni olvasóimat, hogy a jelenség valóban nem egyedi, megfigyelhető Horatius költészetének különböző műfajaiban és korszakaiban, használatában van valami sajátosan rá jellemző, és értelmezése a szerzőközpontúság ellenére sem 19. századi következtetésekhez vezet.

Szerző és beszélő elkülönülése természetesen nem Horatiusszal jelenik meg a római irodalomban. Bizonyos formáit akár a római irodalomnak a kezdeteinél is ott láthatjuk. Plautus műveiben például nevezhetjük ezt a színpadon megszólaló hang/hangok és a mű irodalmisága, az elmesélt történet keltette gondolatok ellentmondásának is. Az egyik egyszerű, folyamatosan nevettető, és ennek érdekében pedig szinte mindig alpári, a másik inkább komolykodó és önmagára reflektáló: a *Pseudolus* színházi metanarratíváit, az *Amphitruo* identitáskeresését vagy a *Truculentus* sötét társadalomképét nehéz társítani a színpadi dikcióval. Könyvtárnyi irodalom figyelmezteti a mai olvasót a naiv, a beszélőt a költővel azonosító olvasatok veszélyeire a Horatiust közvetlenül megelőző költőgeneráció műveinek elemzéseiben is. Kitüntetett szerep természetesen Catullusnak jut ebben az összefüggésben is. Amint a disszertáció első fejezetéből kiderül, több értelemben is közvetlen előzménye a vizsgált horatiusi technikáknak a neoterikus költő életműve. Nála találkozunk ugyanis először a ránk maradt római irodalmi hagyatékban azzal a jelenséggel, hogy a művek módszeresen építenek fel egy beszélői perszónát. Catullus lírai figurája némiképp egysíkú, de következetes: amikor kilép az általa teremtett szerelmi univerzumból, olvasója/hallgatója

kevésbé lehet biztos abban, hogy még mindig a Lesbia-versek Catullusa szól hozzá, de a szövegek ugyanakkor nem is támasztanak kétségeket ezzel az identitással kapcsolatban. Az is egyre világosabb az elmúlt évtizedek Catullus-irodalmát olvasva, hogy a megteremtett figura, a „szerelmes Catullus" világát megfelelő távolságból szemléli a szövegek szerzője. Viszonyuk nem is feltétlenül affirmatív.

Úgy tűnik, Horatiusnál a modell jóval bonyolultabbá válik. A beszélő és a szerző elkülönülése ugyanis nem csupán logikai, tehát kikövetkeztethető, de láthatatlan, hanem a különállás érzékelhető jelei is megjelennek magában a szövegben. Az eljárásnak köszönhetően a beszélői perszóna is megkettőződik, sőt többszöröződik, és ez az elkülönülés fontos szerepet játszik a jelentésalkotás folyamatában. A dolgozat kiinduló kérdései tehát a következők. Valóban igazolható-e, hogy visszatérő költői módszerről beszélhetünk? Hogyan különbözik az elkülönülés megvalósítása a különböző irodalmi műfajokban? Milyen eltérő eszközöket alkalmaz Horatius a hatás elérése érdekében a szatírák, a lírai költemények és az episztolák világában?

II. Módszertani megfontolások

A vizsgálat módszertanára vonatkozóan két szempontot emelek ki. A dolgozatban nagyrészt az irodalomtudományban szokásos módszertant alkalmaztam, tehát törekedtem az értelmezéseket a korabeli, illetve a mai befogadás következetes megkülönböztetésével megfogalmazni. A korabeli befogadói közeg lehetőség szerinti rekonstruálásához alapvetően két eszközt vehetünk figyelembe: a szövegek intertextuális kapcsolódásait és a történeti emlékezetet. Az ezek segítségével nyerhető értelmezési keretet tágítottam a mai befogadásunkat alapvetően befolyásoló körülmények bevonásával. Így gondolom kiszélesíthetőnek például az Augustus rendkívüliségéről alkotott horatiusi képet Friedrich Nietzsche ideálképzésével a negyedik fejezetben, illetve Horatius gondolataihoz kapcsolódóan – a költői nyelv természetéről és lehetőségeinek határairól – az újkori nyelvfilozófia néhány hivatkozását az ötödikben.

A disszertációban olvasható érvelésnek van azonban egy olyan eleme, amelyet talán érdemes kiemelni módszertani megfontolásként is. Az ódák első három könyvének darabjaival kapcsolatban a Horatius-filológia általában azt kutatja, mikor keletkezhettek a gyűjtemény egyes darabjai, és a kapott eredménynek megfelelő kontextusban értékelik a költeményeket. Ez egyfajta filológiai archeológia, amely abból az elképzelésből indul ki,

hogy a szerző a Kr.e. 23-ban megjelent kötetébe egyszerűen csak összegyűjtötte, összerendezte korábban keletkezett verseit. Ezzel a szemlélettel találkozunk még a 20. század végén keletkezett tudományos kommentárokban (Nisbet-Hubbard; Nisbet-Rudd) is. Az elképzelés bizonyos szempontból kétségtelenül érvényes elgondoláson alapul, hiszen 88 ilyen magas költői színvonalon megfogalmazott költemény elkészítéséhez mindenképpen hosszabb időre lehetett szüksége Horatiusnak. Ugyanakkor én mégis a közzététel időpontjában, azaz 23-ban fennálló körülmények keretében értelmeztem a szövegeket, és figyelmen kívül hagytam a Horatius-filológiában öröklődő, a keletkezési sorrendre vonatkozó hipotéziseket. Erre a következő megfontolások vezettek. Először is az Augustus-kori irodalmi virágzás korszakát két, nagyjából egyszerre megjelenő kötet indította el: Vergilius tíz eklogája, és Horatius szintén tíz szatírája, melyeket Kr.e. 37 tájékán sokszorosítottak. Ezek a kötetek olyan nagyon magas fokú tudatos szerkesztettséget mutatnak, hogy a bennük szereplő költői szövegekkel kapcsolatban nem szokás az előbb említett filológiai archeológiát alkalmazni (legalábbis nem volt szokás már a 20. század második felében sem). A szövegek nyilvánvalóan nem egyszerre keletkeztek, de elhelyezésük a kötetek kompozíciójában annyira tudatos, hogy a mai filológia inkább erre figyel, és nem a szövegek előéletére. Ez a megközelítés egyrészt bizonyos fajta lineáris olvasatot feltételez, tehát azt, hogy a papirusztekercs vásárlója az egymás után következő szövegeket egymás után fogja elolvasni, másrészt abból a meggyőződésből indul ki, hogy a kötet szerkesztése során a korábban keletkezett szövegek megfogalmazásán könnyen változtathatott a szerző, azaz nem indulhatunk ki abból a feltételezésből, hogy a szöveg a keletkezési formájában hagyományozódik a kötetben is. Ennek megfelelően a disszertáció harmadik és negyedik fejezetében egymástól tudatosan megkülönböztetve használtam a ’beszélő’, illetve a ’szerkesztő szerző’ terminusokat. A befogadó oldaláról nézve nagy különbség van egy tíz hosszabb költeményből álló és a 88 rövidebből felépülő kompozíció között, én mégis amellett érvelek, hogy az ódák gyűjteményét az eklogákhoz vagy a szatírákhoz hasonlóan kell, vagy legalábbis érdemes olvasnunk.

Az értelmezések egyértelmű hozzákapcsolása a 23-as évhez történeti megfontolással is magyarázható. Hiába keletkezhetett a költemények egy része valószínűleg még a 30-as években, az actiumi ütközettel, majd Augustus 27-es, szenátusi határozatokba foglalt kitüntetéseivel olyan új történeti/politikai helyzet állt elő, hogy a korábbi korszak közélettel kapcsolatba hozható költeményeit nem lehetett a változásokat figyelmen kívül hagyva, egykori, keletkezési formájukban publikálni. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy a

szövegek és az olvasók szélesebb köreinek találkozása 23-ban történt meg. Egyetlen példa: A disszertáció harmadik fejezetében elemzett Plancus-óda (*c*. 1, 7) a filológiai archeológia meggyőződése szerint egyike a legkorábban keletkezett költeményeknek. Az állítás érvényét nem tagadva annyival kívánja kiegészíteni érvelésem az értelmezést, hogy attól a ténytől azonban 23-ban nem lehetett eltekinteni, hogy éppen Munatius Plancus terjesztette be 27-ben a javaslatot, hogy a szenátus az Augustus kitüntető címmel és megszólítással tisztelje meg Octavianust. Ha létezett is korábban a költemény, jelentése, hatása megváltozott a történelmi körülménytől.

III. Eredmények

Az első fejezetben a monográfia vizsgálatainak középpontjában álló jelenséget mutatom be: hogyan fejleszti tovább, terjeszti ki Horatius a Catullustól örökölt modellt sajátos, rá jellemző irodalmi eszközzé. Nála a beszélőnek életrajza, története/történelme, társadalmi, anyagi helyzete, sőt még fizikai teste is van. Ez a képzett identitás alkotja a művek átfogó értelmezési keretét. A horatiusi továbbfejlesztés elsősorban abban mutatkozik meg, hogy elődjétől eltérően műveiben érzékelhető jelei vannak annak, hogy a beszélő alakja, elhangzó szavai a megteremtett nagyobb művészi konstrukciónak csak egy részét képezik, és semmiképpen sem azonosak vele. Irodalmi, nyelvi jelekkel működő olyan bonyolult szerkezetekről beszélünk, amelyekben a jelentés különféle szintjei nemcsak elkülönülnek egymástól, de olykor egymás ellen is fordulnak.

A második fejezetben, az első szövegelemzésekre épülő részben két példát mutatok be a szatírák első könyvéből. Nem azért kezdem éppen ezekkel a sorozatot, mert követni kívánom a művek kronológiáját, hanem mert a legegyszerűbb és legegyértelműbb formáját a jelenségnek ebben a gyűjteményben találhatjuk. A két példa közül az első a 2. szatíra beszélőjéről kívánja bemutatni, hogy a szöveg által felkínált intertextuális és metapoétikus jelentésrétegek hiteltelenítik, valóságosságától fosztják meg a beszélői perszónát, és a helyén keletkezett hiányon, mintegy résen keresztül mintha rálátnánk az egyébként rejtőző és egyénítés nélkül maradó szerzőre. A második példa (*Sat*. 1, 5) közvetlenül a politika világába vezet. Itt az elbeszélt eseménysor történeti azonossága szolgálja lényegében ugyanazt a szerepet, mint a 2. szatíra esetében az intertextualitás: az olvasó történeti, politikatörténeti ismeretei, tehát valami szövegen kívüli befogadói adottság helyezi sajátos megvilágításba a brundisiumi utazás elbeszélőjét. A konkrét példákból levonható tanulság tehát az, hogy a két szöveg nem ugyanazokat az eszközöket használja fel abból a célból, hogy a befogadó figyelmét a beszélőről a szerző felé irányítsa. Nem beszélhetünk tehát ebből a szempontból sajátosan szatírai eszközről, az egyes költemények más és más módszereket alkalmaznak, még akkor is, ha természetesen a gyűjtemény egészében ezek ismétlődhetnek. Az eredmény azonban mégis sok tekintetben hasonlónak bizonyult. Mindkét példáról elmondhatjuk ugyanis, hogy viszonylag egyszerű eszközökkel dolgoznak hasonló eredménnyel. A különböző szintek nem egyforma mértékben nyernek személyes karaktert, plasztikus képet nyerünk a beszélőről, és inkább hiányain, lemondásain keresztül érzékeljük a mögötte, fölötte létezőt. Mindkét szövegben a beszélő fizikai épsége, testi létezése kerül a középpontba, és

hasonlóak az eredmények is: az elhallgatás, önkorlátozás, az ambíciók csökkentése mint életstratégia bemutatása.

A disszertáció legnagyobb terjedelmű egységét a lírai költeményeket, azaz az ódák első három könyvének néhány költeménycsoportját vizsgáló harmadik és negyedik fejezet teszi ki. A harmadik fejezet a módszertani megfontolások között említett lineáris olvasat egy példáját kívánja bemutatni. Az első könyv elején olvasható „mesterdalok" sorozat négy egymást követő darabját együtt értelmezve kívántam rávilágítani, hogy ezek esetében a szerző és beszélő elkülönülése nem az egyes szövegeken belül, hanem a sorozat olvasásának folyamatában következik be. A kutatás tárgya az újabb Horatius-értelmezés egyik legfontosabb, központi kategóriája, a *recusatio*. A négy költemény közül azonban csak kettőben jelenik meg a költői önmeghatározás formájaként a *recusatio* (*c*. 1, 6-7), az őket közre fogó két költemény szerelmi tárgyú. A szerelmi helyzetekben magát megjelenítő (*c*. 1, 5; *c*,1, 8) és az irodalmi mentegetőzés mögé rejtőző perszónák azonban határozott kapcsolatba kerülnek egymással, a szerepek folytonos változása, átalakulása sajátosan dinamikus szerzőképet formál meg az olvasóban. A folyamat azonban mégsem mellérendelő szerkezetek sorozatából áll. A nagy ciklust bevezető egység, a „mesterdalok" érdekes feszültséget teremtenek a kötetet lezáró híres darabbal: *Exegi monumentum*… (*c*. 3, 30).

A negyedik fejezet tárgya az ún. *Római ódák*, és vele Horatius politikai költészete. Alapkérdésünk szempontjából itt azt figyelhetjük meg, hogy ezekben a hosszabb és összetettebb költeményekben a beszélői hang egysége nem csupán az egymás után következő költemények sorozatában kérdőjeleződik meg, mint az előző fejezetben tárgyalt példákban, hanem minden esetben magukon az egyes költeményeken belül is. A disszertáció egyik tézise, hogy éppen Horatius politikai költészetében szinte mindig felbomlik a beszélői perszóna integritása, ezért irodalmi szempontból nehezen értelmezhető, amikor a költeményekből kiragadott mondatokat Horatius véleményeként ismétlik. A ciklusban kivétel ez alól talán egyedül a nyitóóda: *Odi profanum vulgus et arceo*. Három részletesebben vizsgált költeményben (*c*. 3, 3; 3,5; 3,6) azt mutatom be, hogy a beszélő nyilatkozatai nyilvánvaló ellentmondásba kerülnek egymással vagy a beszédhelyzettel, amelyben elhangzanak, a negyedik alfejezet tárgyát képező második *Római ódá*ban pedig az értelmezéstörténetben evidenciaként kezelt módon nem sikerül megteremteni a beszélői perszóna látszólagos egységét sem. A fejezet rámutat arra is, hogy ezeknek a szövegen belüli feszültségeknek a megértését, megmutatását nagymértékben akadályozza az értelmezők előzetes feltételezése

Horatius egyszerű politikai elköteleződéséről, illetve a költemények olvasása a politikai propaganda megnyilvánulásaként.

Az episztolák második könyvének egy részletét elemző ötödik fejezet egyrészt a „mesteródákban” megfigyelt jelenségekhez kapcsolódik vissza, másrészt előkészíti a következő, *Ars poetica*ról szóló fejezetet. Az Augustushoz szóló levél témája a költészet ereje, szerepe és fontossága az emberi civilizációban. A részlet ellenpéldaként is szolgál. A vizsgált szövegrészben nem tapasztaljuk ugyanis a beszélő és a szerző látható elkülönülését: mintha ebben a formában a meggyőzés részét képezné az azonosulás. Horatius itt is, mint a korábbi fejezetben már idézett záróódában (c. 3,30) saját személyét mint a költészet megtestesítőjét a politikai vezér mellé helyezi. A költészet és nyelv kapcsolatáról olyan kijelentéseket tesz a szöveg, amilyeneket nem találunk a ránk maradt ókori források egyikében sem, tézisei legfeljebb a 19. és a 20. század nyelvfilozófiájában köszönnek vissza. Szerepformálása, gondolatvilága kontraszthátteret teremt a *recusatio* kérdésköréhez, és előkészíti az *Ars poetica* amatőr költőinek szánt hosszú költemény értékelését.

A disszertáció utolsó fejezetében ismét egy jól látható példájával találkozhatunk a két vizsgált szerep szeparálódásának. Horatius életművének leghosszabb darabja különösen is nehezen értelmezhető, bonyolult szöveg ebből a szempontból is. Az elkülönülés érzékletessé tételéhez ugyanis többfajta eszközt is felhasznál: a befogadó szembesíti a tanítás tárgyát irodalmi ismereteivel, különösen is a római irodalom adottságaival, és világossá válik a megfogalmazott tanácsok parodisztikus jellege. Ahogyan a fejezet bevezetője bemutatja, a szövegnek mind a kronológiai helye az életművön belül, mind a műfaja bizonytalan. A leginkább nyilvánvaló módon nevetségessé váló beszélői figurát értelmezve, sajátos szempontunk tanulságait megfogalmazva ahhoz az értelmezői csoporthoz jutunk közel (B. Frischer), amelyik az *Ars poetica*t az életmű elejére helyezné, és szatíraként olvasná. Ugyanakkor a szöveg – és ebben feltétlenül különbözik a vizsgált szatíráktól – nem viszi végig következetesen ezt a szerepformálást, sőt vannak a költeménynek olyan részei, ahol az előző fejezetben vizsgált episztolarészlethez hasonló önazonos átszellemültséggel beszél. Tegyük hozzá: ezúttal is a nyelvről. A részletesen vizsgált szövegrészlet egy olyan eszközt mutat be, amilyennel sem a szatírákban, sem a lírai költeményekben nem találkozhattunk. A szöveg alkotására oktató perszóna olykor maga is pontatlan, amatőr szöveget alkot, és ezzel ássa alá önmaga, tanítása megbízhatóságát.

IV. Korábbi publikációk a dolgozat tárgyából

1. Horatiusi szivárvány és a tankönyvek. In: Nagy Balázs; Szálka Zsuzsanna; Szende Katalin (szerkk.) „Az élet tanítómestere”: Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára. Budapest, 2004. 61-71.
2. Ki mihez ragaszkodik? Horatius, *Ódák III. 3*. *ÓKOR* (10/1) 2011. 27-33.
3. *Iustum ac tenacem* - Wer beharrt worauf? (Horaz *Carm*. 3, 3). WIENER STUDIEN (125) 2012. 125-140.
4. A csipás Horatius. In: Gesztelyi Tamás (szerk.) Irodalom és képzőművészet a korai császárkorban (AGATHA XXVI). Debrecen, 2012. 21-36.
5. Szatirikus maszk : Horatius szatirikus világa (*Szatírák* I.2). In: Ferenczi Attila, Hajdu Péter (szerkk.) Közelítések a szatírához (Párbeszéd-kötetek 6). Budapest, 2013. 25-38.
6. Introduction. The New Horace and the *Ars poetica*. In: A. Ferenczi, Ph. Hardie (szerkk.) New Approaches to Horace’s *Ars poetica*. *MATERIALI E DISCUSSIONI PER L ANALISI DEI TESTI CLASSICI* 72. 2014. 11-17.
7. Following the rules. Three metaphors in the *Ars poetica*. In: A. Ferenczi, Ph. Hardie (szerkk.) New Approaches to Horace’s *Ars poetica*. *MATERIALI E DISCUSSIONI PER L’ ANALISI DEI TESTI CLASSICI* 72. 2014. 71-83.
8. Az újraolvasott klasszikus: Horatius *Ars poeticája*. *HELIKON* (61/3) 2015. 297-308.
9. A költő és a szabályok. *HELIKON* (61/3) 2015. 327-339.
10. Für das Vaterland sterben: Die Antike und die Kriegspropaganda. In: Colpan Sema; Kerekes Amália; Mattl Siegfried; Orosz Magdolna; Teller Katalin (szerkk.) Kulturmanöver: Das k.u.k. Kriegspressequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild. Frankfurt am Main, 2015. 327-338.
11. Horatius a költészet hasznáról. In: Kulcsár-Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Lénárt Tamás (szerkk.) Verskultúrák. A líraelmélet perspektívái. Budapest, 2017. 271-282.
12. Berzsenyi és az új Horatius. In: Fórizs Gergely; Vaderna Gábor (szerkk.) Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok. Budapest, 2018. 17-30.
13. Miért van Horatiusnak rossz napja? *JELENKOR* (62/2) 2019. 207-213.

14. „Tudod, hogy iszom” Petri György Horatiusi című verséről. *ÓKOR* (18/4) 2019. 53-58.
15. The Two Metamorphoses in Horace’s Second Roman Ode. *ACTA CLASSICA* (60) 2024. 45-56.